

درس یازدهم: حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول - تیموری

۱. مغول ها چه قومی بودند؟ دسته هایی از قبایل زرد پوست بودند که در پی اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی چنگیز (تموچین) متحد و قدرتمند شدند.
۲. چرا مغول ها به جنگ و هجوم به سرزمین های دیگر روی آوردند؟ شرایط نامساعد طبیعی پاسخ گوی نیازهای اقتصادی آن ها نبود و در نتیجه برای تأمین معاش خود به جنگ و هجوم به سرزمین های دیگر روی آوردند.
۳. چرا هجوم مغولان به ایران، فاقد ماهیت فکری و فرهنگی بود و نتایج زبان باری در پی داشت؟ زیرا بیشتر اقوامی که زیر فرمان چنگیز بودند از نظر فرهنگی و تمدنی دارای پیشینه ی مهمی نبودند و به شهر و شهرنشینی نیز توجهی نداشتند.
۴. موج اول حمله ی مغول به ایران به فرمان چه کسی انجام گرفت و چند سال طول کشید؟ به فرمان چنگیزخان و شش سال طول کشید (۶۱۶ - ۶۲۲ ق).
۵. اختلاف سیاسی و درگیری حکومت خوارزمشاهی با خلافت عباسی موجب چه شد؟ از یک سو موجب تفرقه و تضعیف قدرت جهان اسلام شد و از سوی دیگر سبب گردید که سلطان محمد خوارزمشاه از تهدیدات قدرت نو ظهور مغول ها غافل بماند.
۶. چنگیز خان به چه بهانه ای فرمان هجوم به ایران را صادر کرد؟ به بهانه ی کشتار بازرگانان اعزامی خود در شهر مرزی اترار.
۷. موج اول حمله ی مغول به ایران چه پیامدهایی داشت؟ این هجوم با کشتار جمعیت، ویرانی شهرها، اسارت صنعتگران و هنرمندان، مهاجرت مردم، زوال اقتصاد کشاورزی و تعطیلی مراکز علمی و آموزشی در بخش وسیعی از ایران همراه بود و باعث نابسامانی اوضاع آن مناطق شد.
۸. موج دوم حملات مغول ها به ایران به فرماندهی چه کسی صورت گرفت؟ هولاکوخان، نوه چنگیزخان صورت گرفت و به تأسیس حکومت ایلخانان انجامید.
۹. ایلخان به چه معناست و حکومت ایلخانی یا ایلخانان به چه حکومتی گفته می شود؟ ایلخان به معنای خان تابع است و حکومت ایلخانی یا ایلخانان به حکومتی گفته می شود که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هولاکوخان نوه چنگیزخان تشکیل شد.
۱۰. چرا هلاکوخان به ایران لشکرکشی کرد؟ به منظور نظم بخشیدن به قلمرو متصرفی مغول و گسترش فتوحات در غرب آسیا، به ایران لشکرکشی کرد.
۱۱. پیامدهای لشکرکشی هلاکوخان در حمله به ایران را بنویسید؟ هولاکو، نخست قدرت اسماعیلیان را با گشودن قلعه های مستحکم آنان از بین برد. او سپس با تسخیر بغداد و کشتن خلیفه ی عباسی، به حکومت خاندان بنی عباس پایان داد.
۱۲. مغولان پس از فتح بغداد به کجا یورش بردند؟ به شام یورش بردند.
۱۳. سپاه مغول در کدام نبرد از سپاه مملوکان مصر شکست خورد؟ در عین جالوت از سپاه حکومت مملوکان مصر شکست خوردند.
۱۴. دوره حاکمیت ایلخانان را می توان به چند دوره تقسیم کرد؟ به دو دوره نامسلمانی و دوره مسلمانی تقسیم کرد.
۱۵. مهم ترین رسالتی که دیوان سالاران و عالمان ایرانی در دوره ی نامسلمانی مغول ها به عهده گرفتند چه بود؟ در دوره نامسلمانی مغول، بزرگان ایرانی برای مهار خشونت و رفتارهای خودسرانه ی فاتحان مغول، تلاش های بسیاری کردند. دیوان سالاران، فلاسفه، شعرا، فقها و در رأس آنان کسانی چون خواجه نصیرالدین توسی، شمس الدین محمد جوینی و برادرش عظاملک جوینی کوشیدند تا مغول ها را با فرهنگ ایرانی و آداب کشورداری آشنا کنند و زمینه ی مسلمان شدن این قوم غالب را فراهم آورند.
۱۶. دوره مسلمانی مغول ها در ایران از زمان چه کسی آغاز شد؟ غازان خان.
۱۷. نتیجه ی مسلمان شدن غازان، پسران، پسران، شاهزادگان، خاندان مغول، چه بود؟ اسلام دین رسمی اعلام شد.

۱۸. در پرتو تلاش های چه کسی اصلاحات گسترده ای در عرصه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی در دوره ی ایلخانان انجام گرفت؟ رشیدالدین فضل الله همدانی، وزیرِ کاردانِ ایلخانان.
۱۹. چرا ایران در عهد سلطنت غازان به استقلال و اقتدار بیشتری رسید؟ به علت سقوط خلافت عباسی و انسجام جغرافیایی و سیاسی ناشی از تشکیل حکومت ایلخانی.
۲۰. کدام یک از ایلخانان مغول پس از غازان خان مسلمان بودند؟ آلجایتو جانشین غازان و پسرش ابوسعید.
۲۱. مرگ ابوسعید، آخرین ایلخان مغول، آغازگر چه بود؟ آغازگر چهار دهه آشفتگی سیاسی و نابسامانی نسبی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران بود که تا زمان قدرت گیری تیمور ادامه یافت.
۲۲. اوضاع سیاسی ایران از مرگ ابوسعید، آخرین ایلخان مغول، تا زمان قدرت گیری تیمور چگونه بود؟ در این دوره، علاوه بر خان زادگانی از خاندان چنگیز و سرداران مغول که بر سر کسب قدرت رقابت و درگیری داشتند، چندین حکومت محلی غیرمغولی نیز در مناطق مختلف ایران به وجود آمدند. حکومت های شیعه مذهب سربداران و سادات مرعشی مازندران و سلسله ی آل مظفر از جمله ی آن ها بودند.
۲۳. تیمور چگونه حکومت ماوراءالنهر را به دست گرفت؟ تقریباً هم زمان با زوال حکومت ایلخانان در ایران، حاکمان مغولی ماوراءالنهر نیز رو به ضعف نهادند و رقابت و درگیری شدیدی میان سران و فرماندهان قبایل برای کسب قدرت به وجود آمد. در این میان، تیمور گورکانی بر رقیبان خود غلبه کرد و حکومت ماوراءالنهر را به دست گرفت.
۲۴. تیمور چگونه سرتاسر ایران را تحت سیطره خود درآورد؟ تیمور طی سه مرحله یورش که همچون هجوم مغول ها، با کشتار فراوان همراه بود.
۲۵. پس از مرگ تیمور چه کسی جانشین او شد؟ پسرش شاهرخ
۲۶. پیامد مرگ شاهرخ چه بود؟ شاهزادگان تیموری که بر مناطق مختلف حکومت می کردند، با یکدیگر به رقابت و ستیز برخاستند.
۲۷. چگونه قلمرو حکومت تیموریان به مناطق شرقی ایران محدود شد؟ دو اتحادیه ی قبیله ای متشکل از ترکمانان به نام های قراقویونلو و آق قویونلو به ترتیب با پی افکندن حکومت هایی، نواحی غربی و مرکزی ایران را تصرف کردند و حکومت تیموریان به مناطق شرقی ایران محدود شد.
۲۸. حکومت نوادگان تیمور بر ایران چگونه به پایان رسید؟ در اوایل قرن دهم هجری با به قدرت رسیدن صفویان در ایران و تسلط ازبکان بر ماوراءالنهر.
۲۹. بابر که بود؟ بابر، یکی از شاهزادگان معروف تیموری بود که حکومتی را در هند بنیان گذاشت که به «مغولان کبیر» یا «گورکانیان هند» معروف شد.
۳۰. چرا با هجوم مغول به ایران، زندگی شهری برای مدتی دچار وقفه و افول شد؟ زیرا، از یک طرف در جریان حملات مغول ها شهرهای زیادی به ویژه شهرهای بزرگ و آباد در ماوراءالنهر و خراسان ویران شدند و عده زیادی از ساکنان آن ها یا کشته شدند و یا به مناطق دیگری مهاجرت کردند. از طرف دیگر، یاسا به عنوان مجموعه ی قوانینی که چنگیزخان تدوین کرده بود به مغول ها توصیه می کرد که از شهر و شهرنشینی دوری گزینند.
۳۱. ذهنیت منفی مغولان به شهر و شهرنشینی چه پیامدهایی در پی داشت؟ سپاهیان و دیگر اعضای قبایل بیابانگردی که در زمان هجوم مغول و پس از آن به ایران آمدند، به اصول و قواعد زندگی یکجانشینی پایبند نبودند و شرایط را برای یکجانشینان دشوار و غیرقابل تحمل می کردند.
۳۲. وضعیت شهر و شهرنشینی پس از استقرار حکومت ایلخانی در ایران چگونه بود؟ در پی تلاش های دیوان سالاران و فرهیختگان ایرانی برای مهار رفتار غیرمدنی مغول ها، به تدریج شهر و شهرنشینی رونق یافت. این روند، پس از مسلمان شدن مغول ها و اصلاحاتی که توسط ایلخان غازان برای بازسازی ویرانی ها انجام شد، سرعت بیشتری گرفت و شهرک ها و شهرهای جدیدی مانند شهرک رشیدیه و ریع (ایوان، عمارت) رشیدی، شام (شنب) غازان و شهر سلطانیه، پایتخت آخرین ایلخانان ساخته شدند. در آن زمان، رشد نسبی تجارت و دیگر فعالیت های اقتصادی به احیای شهرنشینی کمک کرد.
۳۳. وضعیت شهر و شهرنشینی در عصر تیموریان چگونه بود؟ برخلاف اوایل دوره مغول، دچار رکود و زوال نشد. تیمور با وجود یورش ها و کشتارهای زیادی که انجام داد، به شهرسازی علاقمند بود. او هنرمندان و صنعتگران شهرهایی را که فتح می کرد به سمرقند، پایتخت خود می فرستاد تا در آبادانی و زیبای آن شهر بکوشند. جانشینان تیمور سیاست جنگ و کشورگشایی او را کنار گذاشتند و به عمران و آبادی، علم، فرهنگ و هنر علاقه و توجه زیادی نشان دادند. به همین دلیل در دوره آنان شهر و شهرسازی شکوفا شد و شهرهای هرات، شیراز، مشهد و یزد رشد و رونق چشمگیری یافتند.
۳۴. ویژگی های نظام اجتماعی عصر مغول و تیموری چه بود؟ ۱- دگرگونی نسبی در بافت قومی و جمعیتی ایران ۲- افزایش نفوذ و موقعیت زنان در عرصه های سیاسی، و اقتصادی بود و خاتون ها در کنار خان ها، از جایگاه مهمی در میان گروه های فرادست برخوردار شدند.

۳۵. هجوم مغولان از نظر اجتماعی و اقتصادی چه پیامدهایی به دنبال داشت؟ موجب کاهش جمعیت، مهاجرت های گسترده، تخریب زیرساخت های اقتصادی و فرهنگی و زوال موقعیت اجتماعی ملاکین، عالمان، بازرگانان، دیوانسالاران و خاندان های بانفوذ شد. علاوه بر آن، با هجوم مغولان، جمعیت قابل توجهی از اقوام مغول و غیرمغول به ایران وارد شدند و بافت قومی و جمعیتی جامعه ی ایرانی را تحت تأثیر قرار دادند.

۳۶. قشربندی اجتماعی ایران در عصر ایلخانی و تیموری چه وضعیتی داشت؟ قشربندی اجتماعی ایران در عصر مغول و تیموری نیز مانند گذشته بود. صرف نظر از سه گونه ی تقریباً متفاوت جامعه ی عشیره ای، روستایی و شهری که مبتنی بر شیوه معیشت بود، جامعه ی دوره ی مغول تیموری به دو دسته ی کلی فرادست و فرودست تقسیم می شد. در ابتدای دوره مغول، رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه، گروه اشرافیت نظامی را تشکیل می دادند و از امتیازات و اختیارات فراوانی برخوردار بودند. اما با مسلمان شدن مغول ها، به تدریج بزرگان ایرانی شامل دیوانسالاران، عالمان، اندیشمندان و مشایخ صوفی تحت حمایت ایلخانان، موقعیت و نفوذ اجتماعی خود را بازیافتند و تلاش کردند که زیاده خواهی و خودسری اشرافیت مغول را مهار کنند. بازرگانان و اهل صنعت، حرف و هنر نیز مورد احترام قرار گرفتند.

۳۷. بنیان قوانین جاری در ایران دوران اسلامی مبتنی بر چه بود؟ شریعت اسلام و عرف بود و محاکم سه گانه ی شرع، مظالم و حِسبه بر اساس قوانین دینی و عرفی قضاوت می کردند.

۳۸. وضعیت نظام حقوقی و قضایی مغول ها تا پیش از آن که مسلمان شوند چگونه بود؟ بر پایه ی مجموعه ی قوانینی موسوم به «یاسا» عمل می کردند و دعاوی حقوقی آن ها در دادگاهی موسوم به «یرغو» و زیر نظر «یرغوچی» حل و فصل می شد.

۳۹. وضعیت نظام حقوقی و قضایی مغول ها پس از مسلمان شدن و حکومت تیموریان چگونه بود؟ پس از مسلمان شدن مغول ها، یاسا و سنت های مغولی تا حد زیادی از رونق افتاد، اما برخی از این سنن تا زمان تیموریان نیز ادامه داشت و به خصوص در امور سیاسی و لشکری به کار گرفته می شد. به گونه ای که تیمور نیز با وجود مسلمان بودن به نسب مغولی خود و سنت های مغولی افتخار می کرد و خود مجموعه قوانینی موسوم به «تزوکات» را به وجود آورد. با این حال در سراسر عهد تیموریان قوانین شرعی و عرفی مبنای زندگی اجتماعی و داوری حقوقی ایرانیان بود.

۴۰. هجوم مغولان به ایران چه تاثیری بر کشاورزی داشت؟ آسیب جدی به فعالیت های کشاورزی و نظام آبیاری وارد آورد، به گونه ای که تولید محصولات زراعی و درآمدهای حاصل از کشاورزی با کاهش جدی مواجه شد. مناطق ماوراءالنهر و خراسان که حاصلخیزترین و آبادترین مناطق ایران به شمار می رفتند؛ بیشترین خسارت را تحمل کردند که این امر ناشی بیگانگی مغولان با قواعد زندگی یک جانشینی و از جمله امور کشاورزی بود.

۴۱. غازان خان به منظور پیشرفت و رونق فعالیت های بخش کشاورزی چه اصلاحاتی انجام داد؟ از جمله اصلاح قوانین مالیاتی، بازسازی قنات ها و شبکه های آبیاری و اصلاح نظام زمین داری.

۴۲. وضعیت تجارت ایران در عصر ایلخانان و تیموری و عوامل مؤثر بر آن را شرح دهید؟ اقتصاد شهری و تجاری در عصر مغول و تیموری وضعیت به مراتب بهتری داشت. کشورگشایی های چنگیز و تیمور موجب شد که سرزمین های وسیعی در قاره ی پهناور آسیا به لحاظ سیاسی یکپارچه و متحد شوند و زمینه توسعه ی تجارت بین المللی فراهم آید. در سراسر عهد مغول تیموری کاروان های تجاری در مسیرهای زمینی و دریایی در حال تردد بودند. در آن دوره تجارت در مسیر جاده ابریشم و راه های دریایی که از بندر و جزایر ایرانی در خلیج فارس و دریای مکران (عمان) به هند و چین می رفت پررونق بود.

۴۳. چرا در اوایل دوران مغول ها، نظام مالیاتی به هم ریخت و انواع و اقسام مالیات ها رواج یافت؟ به دلایل مختلفی همچون گرایش اشرافیت نظامی مغول به بی نظمی و زیاده طلبی، بی توجهی حاکمان مغولی به قوانین اسلامی و بیگانگی آنان با سنت های ایرانی.

۴۴. سه گونه مالیاتی که مغولان پس از مسلمان شدن اخذ می کردند را ذکر کنید؟ مالیات کشاورزی، مالیات بازرگانی و مالیات دامی.

درس دوازدهم: فرهنگ و هنر در عصر مغول – تیموری

۱. دین و اعتقادات اولیه مغولان قبل از مسلمان شدن را توضیح دهید؟ مغولان در آغاز پیرو آیینی ساده موسوم به «شَمَنی» بودند که زیر نظر روحانیانی با عنوان «شَمَن» اداره می شد. پیروان این آیین، مجموعه ای از مظاهر طبیعت را می پرستیدند و هرچند به خدای بزرگ اعتقاد داشتند، اما خداپرستی آنان ناقص بود.

۲. برخورد مغولان با ادیان دیگر چگونه بود؟ مغولان نسبت به مسائل دینی چندان تعصبی نداشتند و با پیروان دین های دیگر با ملایمت برخورد می کردند.